

ENGEL ENIKŐ

121542@student.ujs.sk

PhD.-hallgató (Selye János Egyetem Tanárképző Kar, Történelem Tanszék
Történelemdidaktika Tanulmányi Program)

VAJDA BARNABÁS

vajdab@ujs.sk

egyetemi docens (Selye János Egyetem Tanárképző Kar, Történelem Tanszék)

A képi források és az illusztrációk didaktikai szempontjairól – szlovákiai alapiskolás történelemtankönyvek vizsgálata alapján

On the didactical aspects of images as sources and illustrations
– based on research of some Slovakian elementary history
schoolbooks

ABSTRACT

Images are important parts of school textbooks. They do not only have an illustrative function, but they are also able to motivate students, and even new knowledge can be gained through them since they can help to systematize knowledge. Although the number of illustrations has increased in history textbooks over the years, and even if images have shown a great variety, it does not mean that they are better in pedagogical quality.

In our study, we examine pictures from current history textbooks that have been used in primary schools in the Slovak Republic. First we analyse the structure of the textbooks, then the didactical functions of the pictures/figures, with special reference to the properties of the maps in the textbooks. We also make suggestions how the pictorial material of these books could be changed to make them more resource-centric, didactically up-to-date, and more effective. In our analysis we conclude that the authors did not equip these textbook pictures with appropriate

didactic apparatus. Although our textbooks are lined up with plenty of colourful and varied illustrations, due to the size of the images and the quantity and quality of the questions and tasks associated with them, these are merely illustrations and not resources. It is a bitter experience that in Slovakia the preparation of taxonomized tasks, missing from textbooks, is left to teachers.

KEYWORDS

images, sources, illustrations, textbooks, Slovakia

DOI 10.14232/belv.2021.2.6

<https://doi.org/10.14232/belv.2021.2.6>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Engel Enikő – Vajda Barnabás (2021): A képi források és az illusztrációk didaktikai szempontjairól – szlovákiai alapiskolás történelemtankönyvek vizsgálata alapján. *Belvedere Meridionale* vol. 33. no. 2. 133–151. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

A vizuális igények kielégítése fontos szempont a tanórán, hiszen a huszonegyedik század diáksága elvárja ezt. A tankönyvek nem maradhatnak alul a vizualításban – habár a mindenkori legfejlettebb online vizuális kultúrához képest a tankönyvek, még a digitálisak is, valószínűleg mindig lépéshátrányban lesznek. Feltehetjük a kérdést, a tankönyvekben szükség van képekre – beleértve a „kép” fogalomba az összes lehetséges tankönyves vizuális impulzustípust. (A tankönyvi illusztrációk osztályozásáról lásd MARÓDI 2013; V. Molnár László osztályozását lásd V. MOLNÁR 2001.) Kezdve a legegyszerűbb képi szemléltetőanyag jelenlétével, folytatva a tankönyvi képek motivációs szerepével és a képek által is lehetséges új ismeretek elsajátításával egészen addig, hogy milyen szerepük lehet a vizuális impulzusoknak a tanult ismeretek rendszerezésében, összefoglalásában és a hozzájuk kapcsolódó tananyag értelmezésében. megállapíthatjuk, a tankönyves képekre szükség van.

Amint azt már korábban is vizsgáltuk és kimutattuk (VAJDA – BÉNYI 2011), a történelemtankönyves képek száma és minősége az utóbbi évek tankönyveiben általában látványosan emelkedett és javult. Ugyanakkor ma is helyénvalónak tartjuk a kérdést, hogy a vizuális dizájn modernsége automatikusan jelent-e tanítási korszerűséget és/vagy hozzáadott pedagógia értéket.

A magyar történelemdidaktikai szakirodalomban viszonylag kis figyelem irányul a történelem-tankönyvi képek didaktikai szerepének elemzésére. Bár e téren több meghatározó publikációt ismerünk (FISCHERNÉ – KOJANITZ 2007; FISCHERNÉ 2008; GÉCZI 2008), azonban ezek többsége elsősorban és szinte kizárólag a tankönyves képi elemek illusztratív és fogalomalkotó szerepére, funkcióira irányul, mint pl. Maródi Ágnes tanulmánya. (MARÓDI 2013) Sovány viasz, hogy az e témába vágó szlovák nyelvű szakirodalom még ennél is szűkebb.

Egy pillanatra sem vitatjuk, hogy a megfelelő képek, ábrák stb. révén a tanulók a verbális és nonverbális csatornákon is képesek az ismeretszerzésre, és a képek segíthetik a helyes képzetek kialakítását és az elvont ismeretek megértését. (KOJANITZ 2004) Ugyanakkor úgy tapasztaljuk, hogy a tankönyvekben rengeteg gyönyörű kép nagyon sokszor nem szolgál oktatási célokat, így ezek akár haszontalannak is mondhatók. Ahogy a tankönyves képek iránt (szerintünk nagyon jogos) kritikát megfogalmazó Závodszy Géza fogalmaz: „Azt gyanítjuk, hogy olykor csak azért kerül be egy-egy kép a tankönyvbe, hogy az adott oldal ne maradjon ábra nélkül.”

Úgy véljük, hogy csak a *forrásként használható*, tehát a megfelelő kérdésekkel és feladatokkal ellátott képek képesek támogatni az aktív tanulói részvételt, annak az alapvetésnek a szellemében, hogy a korszerű tanulás nem a tudomány által kidolgozott és a tanár által közölt ismeretek bemagolását jelenti. (KAPOSI 2020. 13) Felfogásunk szerint a történelemtankönyvekben szükséges volna meghaladni az illusztrációs szemléletet, helyette a képeknek mint tudásszerzési forrásoknak a tanulók általi alkalmazását kell célul tűzni – természetesen mértékkel. Más szavakkal és kissé sarkosan fogalmazva: Mi csak a didaktikailag átgondolt és céltudatosan didaktikai apparátussal ellátott képet tekintjük pedagógiai célú képnek; szerintünk minden más (csak) illusztráció. (VAJDA 2018. 115–116.)

A VIZSGÁLT TANKÖNYVEK

Az általunk ebből a szempontból megvizsgált szlovákiai alapiskolák (a magyarországi fogalmak szerint: általános iskolák) 5., 6. és 7. évfolyamában jelenleg használatos történelemtankönyvek egy tankönyvsorozat részét képezik:

- MIHÁLIKOVÁ, MARGITA – TONKOVÁ, MÁRIA (2012): *Történelem az alapiskola 5. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- KRASNOVSKÝ, BRANISLAV – MIHÁLIKOVÁ, MARGITA – TONKOVÁ, MÁRIA (2016): *Történelem az alapiskola 6. osztálya számára és a nyolcosztályos gimnázium 1. osztálya számára*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- LUKAČKA, JÁN – TONKOVÁ, MÁRIA – KAČÍREK ĽUBOŠ – SOŇA HANOVÁ (2012): *Történelem az alapiskola 7. osztálya számára és a nyolcosztályos gimnázium 2. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Az alábbiakban első lépésként a tankönyvek struktúráját vizsgáljuk. Utána különböző szempontok szerint csoportosítjuk a tankönyvek képeit, valamint elemzés alá vetjük a képeknek a tanítási folyamatban betöltött funkcióit, a didaktikai feldolgozottságukat, külön kitérve a tankönyvekben szereplő térképek tulajdonságaira. Ezenkívül megvizsgáljuk, hogy a tankönyvek

képi elemei milyen kapcsolatban állnak a tankönyvi leíró szöveggel, köztük az előszóban leírtakkal. Végül javaslatokat is megfogalmazunk azzal kapcsolatban, hogy mit lehetne megváltoztatni ezeknek a könyveknek a képi anyagában avégett, hogy azok forrásközpontúbbá és didaktikai szempontból korszerűbbé, hatékonyabbá váljanak. Megjegyezzük, hogy elemzésünk során a képek közé sorolunk mindenfajta képi impulzust: fotókat, festményeket, rajzokat, tárgyak fotóit, térképeket stb. Jelen elemzésünk során viszont nem soroljuk a képek közé, és így nem is elemezzük, a könyvekben megjelenő, diszként funkcionáló apró rajzokat.

A TANKÖNYVEK STRUKTÚRÁJA

A tankönyvekre vetett első pillantás alapján a könyvekben található képek strukturálisan és stílusbelileg is hasonlóak, közös általános jellemzőjük, hogy nagyon színesek, látványosak, rengeteg képet tartalmaznak.

A három említett tankönyv terjedelme közel megegyező. Az 5. évfolyamban használt tankönyv 80 oldalt tesz ki (borító nélkül), a 6. évfolyamos 96 oldalt, a 7. évfolyamos pedig 104 oldalt (szintén borító nélkül számolva). Mindhárom könyvben a képek száma meghaladja a 200-at. Az 5. évfolyamos tankönyv 207 darab képet tartalmaz; a 6. évfolyamos 270 képet; a 7. évfolyamnak szánt tankönyvben pedig 235 kép található. Ha leszámítjuk a könyv járulékos részeit (mint előszó, földrajzi nevek jegyzéke, irodalomjegyzék, név- és tárgymutató, tartalomjegyzék), akkor kiderül, hogy átlagosan minden egyes oldalon 4 kép található, ami alátámasztja azt az állítást, hogy egy illusztrációban gazdag, vizuálisan látványos tankönyvsorozatról van szó.

Műfaji besorolás szempontjából a képek között felfedezhetünk fotókat, festményeket, tárgyak képeit, rajzolt ábrákat, térképeket és néhány diagramot. Ha a műfaji besoroláson túl történelemdidaktikai szempontú osztályozást alkalmazunk, akkor a következő négy főbb kategória rajzolódik ki:

- a. képek, amelyekhez nem csatlakozik semmilyen didaktikai apparátus;
- b. magyarázattal (azaz leíró szöveggel) ellátott képek;
- c. a magyarázat mellett kérdéssel és/vagy feladattal ellátott képek;
- d. olyan képek, amelyekhez leíró szöveg nem tartozik, viszont van hozzájuk kérdés és/vagy feladat.

A legszomorítóbb kategória kétségkívül az, mikor a tankönyvben található képhez semmilyen információ nem társul: se kérdés, se feladat, de még magyarázat sem. Ilyenkor a tanuló kénytelen a leíró szövegből kihámozni (ha egyáltalán veszik a fáradságot), hogy mit ábrázolhat az adott kép, a pedagógus pedig esetleg azon is eltöpreng, hogy milyen pedagógiai célt szolgál az adott illusztráció.

A második (b) kategória kissé pozitívabb, hiszen ezekben az esetekben legalább valamilyen leírást kap a tankönyvfelhasználó a képhez csatolva. Ez legtöbbször magyarázat a képről, pontosabban a képpel kapcsolatos eseményről, személyről, jelenségről. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ezek az „ürügy képek”: a képek ürügyek ahhoz, hogy a tankönyvszerzők tovább beszélhessenek...

Didaktikai szempontból a harmadik (c) és a negyedik (d) kategóriák ígéretesebbek. Bár kétségtelen, hogy a képek iránti érdeklődés eleve és önmagában tanulásmotiváló hatású lehet (KOJANITZ 2004), azonban ha és amennyiben a képekhez valamilyen feladat kapcsolódik, akkor a képek esélyt kapnak, hogy valamilyen ismeret vagy valamilyen képességfejlesztés forrásá váljanak.

A képekhez kapcsolt kérdéseknek sokféle pozitív hatásuk lehet:

- felhívhatják a tanulók figyelmét valamilyen fontos (történelmi szempontból releváns) részletre, ld. Ptolemaiosz-térkép (7. évfolyamos tankönyv 58. oldal; lásd 1. ábra)
- gyakoroltathatják az önálló információgyűjtést, ld. Érsekújvár (7. évfolyamos tankönyv 82. oldal; lásd 2. ábra)
- gyakoroltathatják a vizuális eredetű információk hatékony feldolgozását, ld. sumér társadalmi esemény (6. évfolyamos tankönyv 21. oldal; lásd 3. ábra)
- a térképek és statisztikai alapú grafikonok esetében gyakoroltathatják az adatelemzést és –feldolgozást, ld. Bányászat a középkorban a mai Szlovákia területén (7. évfolyamos tankönyv 40. oldal; lásd 4. ábra)

1. ábra: Ptolemaiosz-térkép

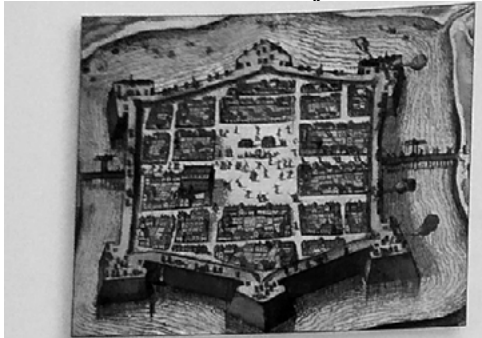

Mit nevezünk Ptolemaiosz térképének?

Ptolemaiosz ókori görög csillagász Egyiptomban élt a 2. században. Az akkori hozzáférhető ismeretek alapján egy világtérképet állított össze. Ez volt a legjobb térkép egészen a 15. századig. Eszerint a térkép szerint hajózott Kolumbusz Kristóf is.

Forrás: LUKAČKA, JÁN – TONKOVÁ, MÁRIA– KAČÍREK ĽUBOŠ– SOŇA HANOVÁ (2012): *Történelem az alapiskola 7. osztálya számára és a nyolcosztályos gimnázium 2. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 58.

2. ábra: Érsekújvár

Érsekújvár (Nové Zámky)

Az érsekújvári erőd „zöld mezőn” keletkezett, és az ország sík vidékeit védte. Az akkori legkorszerűbb haditechnika akapján építették. Az építmény csillag alakú, ami lehetővé tette, hogy a legtökéletesebb módon tudjanak védekezni a támadások ellen.

Keressétek meg az interneten Szlovákia műhold segítségével készült térképét, és állapítsátok meg, hogy hazánk területén még hol maradt fenn hasonló típusú erődítmény! A hollandiai Naarden városról és az észak-olaszországi Palmanova város erődítményéről készült műholdas felvételeken jellegzetes csillag alakú erődítményeket tekinthettek meg.

Forrás: LUKAČKA, JÁN – TONKOVÁ, MÁRIA– KAČÍREK LÚBOŠ– SOŇA HANOVÁ (2012): *Történelem az alapiskola 7. osztálya számára és a nyolcosztályos gimnázium 2. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 82.

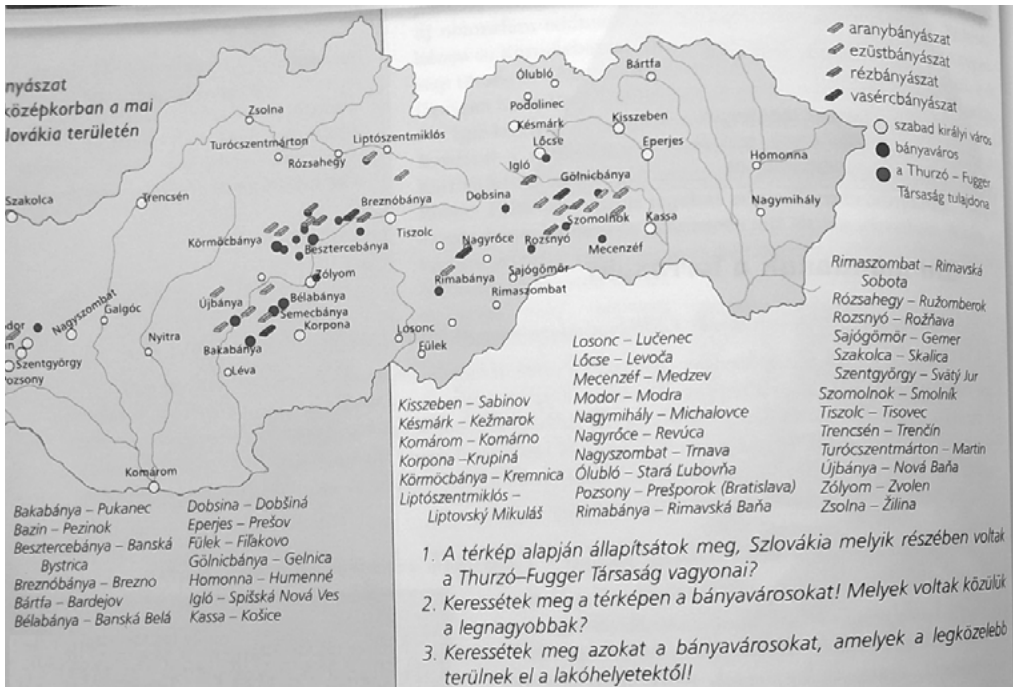
3. ábra: Sumér társadalmi esemény

A kép egy sumér társadalmi eseményt ábrázol. Próbáljátok kikövetkeztetni, hogy a képen ki az uralkodó, az udvarnok a katonaság főparancsnoka, az írók és a kapuőr. Meg tudjátok találni a képen az egyszerű embereket és a zikkuratot is?

Forrás: KRASNOVSKÝ, BRANISLAV – MIHÁLIKOVÁ, MARGITA – TONKOVÁ, MÁRIA (2016): *Történelem az alapiskola 6. osztálya számára és a nyolcosztályos gimnázium 1. osztálya számára*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 21.

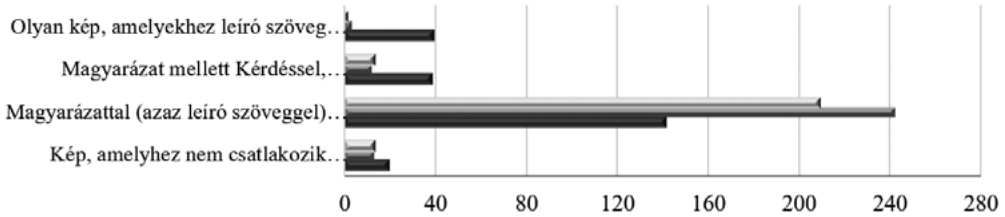
4. ábra: Bányászat a középkorban a mai Szlovákia területén

Forrás: LUKAČKA, JÁN – TONKOVÁ, MÁRIA– KAČÍREK ĽUBOŠ– SOŇA HANOVÁ (2012): *Történelem az alapiskola 7. osztálya számára és a nyolcosztályos gimnázium 2. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 40.

Kojanitz László kutatása szerint a tankönyvekben a képi elemek minimum 25–30%-ához kellene, hogy valamilyen kérdés vagy feladat tartozzon annak érdekében, hogy a képek ne csak mint díszítő illusztrációk működjenek, hanem mint hasznos források, amelyek a tankönyvet didaktikai szempontból modernebbé és hasznossá tehetik. (KOJANITZ 2004)

Az általunk vizsgált tankönyvekben a megfigyelt kategóriák előfordulási arányait az alábbi diagram szemlélteti:

1. diagram: Az 5., 6. és 7. évfolyam tankönyvi ábratípusainak aránya

	Kép, amelyhez nem csatlakozik semmilyen didaktikai apparátus	Magyarázattal (azaz leíró szöveggel) ellátott képek	Magyarázat mellett Kérdéssel, feladattal ellátott kép	Olyan kép, amelyekhez leíró szöveg nem tartozik, viszont van hozzájuk kérdés és/vagy feladat
7. évfolyam tankönyv	13	209	13	1
6. évfolyam tankönyv	13	242	12	3
5. évfolyam tankönyv	19	141	38	39

Ha ragaszkodunk ahhoz a nézethez, hogy a tankönyvekben található képek csak akkor minősülnek forrásnak, ha azokhoz didaktikai apparátus társul (VAJDA 2018. 115), akkor nagyon rossz arány figyelhető meg a fenti könyveknél, ahogy az a diagramban látható.

A 7. évfolyam tankönyvében a képek 14%-hoz kapcsolódnak kérdések vagy feladatok. A 6. évfolyam esetében ez mindössze 5,6%-hoz. Egyedül az 5. évfolyamos tankönyv képei haladják meg a 32%-ot.

Kifejezetten feltűnő még a „csak” szöveges magyarázattal ellátott képek mennyisége. Mindhárom könyvnél arányaiban jóval több az ilyen típusú kép. Taxonómiai szempontból nincs sok hasznuk ezeknek a képeknek, hiszen a hozzájuk csatolt információk mindössze az ismeretek szintjén közelítenek a tanuló felé, adatokat, információkat sorakoztatva fel. Még ha a tanulók megnézik is ezeket a képeket, és elolvassák is a hozzájuk tartozó szöveget, akkor sem valószínű, hogy ettől bármely képességük fejlődne, kivéve talán az olvasási készséget. A szöveges forrásokkal ellentétben, amelyeket az elemzőkor muszáj elolvasni, az illusztratív képek hajlamosak rá, hogy megmaradjanak a primer vizuális impulzusok szintjén. (VAJDA 2020. 37.)

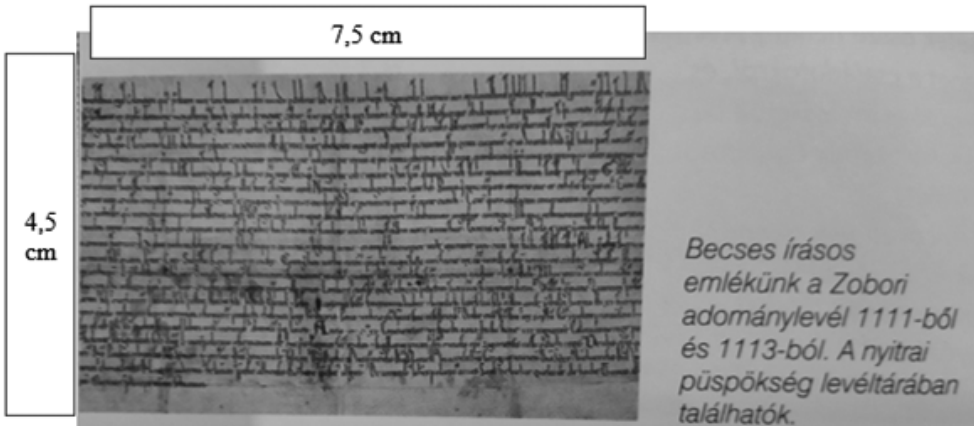
Technikai-szerkesztési értelemben helyes, hogy az elemzett könyvekben a belíveken található tankönyvi illusztrációk jellemzően azokon a helyeken társulnak a leíró szöveghez, illetve a szövegekben ott nyerne elhelyezést, ahol az illusztráción ábrázolt személyről, tárgyról, eseményről, összefüggésről szó esik. Történelemdidaktikai igényű megközelítésben ugyanakkor a tankönyvi leíró szöveg és a képek közös kapcsolódási pontjairól, és főleg az e kapcsolatban rejlő pedagógia haszn feltárásáról azt mondhatjuk, hogy a különböző tankönyvi fejezetek témája és a melléjük szerkesztett képek-illusztrációk didaktikai koherenciája egy sokkal nagyobb kihívás – ahogy azt az alábbiakban kifejtiük.

A KÉPEK VIZSGÁLATA

A képek mennyiségével kapcsolatban már megállapítottuk, hogy az elemzett tankönyvsorozat mindhárom része rengeteg képet tartalmaz. Csakhogy a jelek szerint ezt a mennyiségi többletet nem kíséri minőségi többlet, amennyiben a rengeteg kép nagyon nagy része (emlékeztetünk: a tankönyvsorozat három kötetében összesen 712 darab kép található) sem technikai szempontból, sem didaktikai szempontból nem alkalmas pedagógiai célokra. Nagy gond a képek (technikai értelemben vett) nem megfelelő méretű megjelenítése. Mind a történelmi forrásokról (pl. okiratokról) készült képek, mind az egyéb képek (személyek, helyek stb.) rendkívül aprók. Például az ötödik évfolyam tankönyvének a 26. oldalán található Zobori adománylevél (5. ábra) a tankönyvben alig 7,5 cm x 4,5 cm, ami lehetetlenné teszi nemhogy a szöveg olvashatóságát, de pusztá megfigyelését is.

5. ábra: Zobori adománylevél

Forrás: MIHÁLIKOVÁ, MARGITA – TONKOVÁ, MÁRIA (2012): *Történelem az alapiskola 5. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 26.

Ezzel nem azt mondjuk, hogy a Zobori adománylevél, ha nagyobb méretben lenne, akkor abban a formában használható lenne forrásnak. Hiszen az adománylevél nyelvezete, mérete és írásképe a diákok számára nem teszi lehetővé az elemzését; viszont megfelelő nyelvezetre és külalakra átalakítva írásos forrássá válhatna. Valójában sokkal célszerűbb volna így, tehát fordításban és didaktikailag előkészítve beemelni a tankönyvbe, nemcsak ezt, hanem bármely egykori iratot, mint így: egy apró illusztrációként, amiből csak az vehető ki, hogy egy 'régí teleírt papír'. Úgy véljük, eredményesebb lenne kevesebb, de nagyobb méretű, és részleteiben jobban elemezhető képeket beemelni a tankönyvekbe, amik a munkáltató munkamódszer alapjává és/vagy támogatóivá tudnának válni. (F. DÁRDAI 2001)

Természetesen nem mindegy, hogy milyen taxonómiai minőségű kérdés, feladat vagy gyakorlat kapcsolódik a képekhez. Mint az előző diagramban láthattuk, a megvizsgált tankönyvsorozatban a kérdéssel és feladattal ellátott képek száma viszonylag alacsony. Ha továbbmenve taxonómiai és operacioanalizációs szempontból is megvizsgáljuk a kérdéseket, akkor az a

probléma merül fel, hogy nagy részük esetében a kérdések egyáltalán nem konkrétan a képekre irányulnak, hanem igazából az előzetes tudást kívánják feltérképezni. Ezek a kérdések a: *Halottatok-e már ...?* és *Tudtatok-e, hogy...?* típusú

kérdések; valójában szimpla eldöntendő kérdések, amelyekre igennel vagy nemmel lehet válaszolni. Például az 5. évfolyamos tankönyv 22. oldalán találunk egy képet egy világháborús emlékműről. (6. ábra)

6. ábra: Háborús áldozatok emlékműve

Forrás: MIHÁLIKOVÁ, MARGITA – TONKOVÁ, MÁRIA (2012): *Történelem az alapiskola 5. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 22.

A képhez egy rövid magyarázat társul és egy kérdés, hogy *Találkoztatok-e már ilyen emlékművel?* A kérdés didaktikai szempontból mindössze a figyelemfelkeltést szolgálja. Abban az esetben látnánk értelmét az ilyen típusú kérdéseknek, ha a diákok valószínűsíthető igen válasza után további kérdés következne, például: *Ha igennel válaszoltatok, akkor mit tudtok róla?*

Kissé továbbgondolva a feladatot, további kérdéseket és feladatokat lehetne a mellékelt képhez csatolni:

Olvasd le az emlékműről, hogy milyen történelmi eseményben résztvevők tiszteletére állították!

Vedd számba (készíts listát, fényképezd le stb.), hogy a Te településeden kiknek állítottak hasonló emlékművet!

Fogalmazd meg legalább két feltételezést, hogy miért férfiak neve szerepel (többségében) az emlékművön!

Sajnos ilyen típusú képi források, amelyekhez több kérdés és feladat is társul, szinte egyáltalán nem fordulnak elő egyik általunk vizsgált szlovákiai kiadványban sem. Mindössze néhány esetben tapasztaljuk, hogy a tankönyvben közölt forrásokhoz kettőnél több kérdés vagy feladat kapcsolódik. Pl. a hetedikes tankönyv 64 oldalán olvashatunk két szemelvényt a földrajzi felfedezésekkel kapcsolatban. Ehhez az írott forráspárhoz egy feladat és két kérdés is kapcsolódik. Az általunk vizsgált tankönyvek képei esetében legtöbbször legfeljebb egy-egy eldöntendő kérdés szerepel, esetleg hozzácsatolt rövid történet, esélyt sem adva a tanuló önálló gondolatának kifejtésére. Ezek a kérdéssel ellátott képek véleményünk szerint inkább minilexikonként működnek, nem forrásként, hiszen ezek a képek pusztán a tankönyvi leíró szöveg kiegészítői.

A sok negatívum után néhány pozitívumot is ki lehet emelni a megvizsgált tankönyvekből. Az ötödikes tankönyv a többihez képest több forrásként használható képet tartalmaz. Több kép esetében a kérdések már konkrétan a képekre irányulnak, és nem az előzetes tudást kívánják feltérképezni, hanem maguk a képek az elemzés tárgyai. Például az ötödikes tankönyvben a képi emlékekkel foglalkozó fejezetben látható két fénykép. (7. ábra) Mindkét kép egy sífelvonót ábrázol, miközben az egyik sokkal régebben készült. A képekhez két kérdés társul: *Melyik felvétel a régebbi?* és *Hogyan jöttetek rá, hogy melyik az?* Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához a képeket meg kell vizsgálni. Taxonómiai szempontból az első kérdés egy elemzés, tehát a Bloomi taxonómia negyedik szintje, és a *Hogyan jöttél rá...?* kérdés is a taxonómia magasabb szintjéhez ér fel. Bár az alacsonyabb szintű taxonómiai lépések hiányoznak, mégis valamenynyire pozitívabb ez a fajta kérdésfeltevés, mint ha nem társulna egyáltalán kérdés a képekhez és ráadásul a kérdések ezekre a konkrét képekre irányulnak, ami szintén pozitívabb.

7. ábra: Sífelvonók összehasonlítása

Forrás: MIHÁLIKOVÁ, MARGITA – TONKOVÁ, MÁRIA (2012): *Történelem az alapiskola 5. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 24.

AZ ELŐSZÓ ÉS A KÉPEK VISZONYA

Érdekelt bennünket, hogy a tankönyvszerzők milyen célokat fogalmaztak meg az általuk írt vagy szerkesztett tankönyvek képi elemei szempontjából. A három általunk vizsgált tankönyv közül az ötödikes és a hetedikes rendelkezik előszóval, és mindkettő kitér a tankönyvi képek szerepére.

Az ötödikes tankönyv *diákoknak szánt* előszavában azt olvashatjuk, hogy a képek szerepe a kiemelés és az összegzés, vagyis a szerzők szándéka szerint a képek arra szolgálnak, hogy a leíró szövegben található megtanulnivalóra ráerősítsenek. Vizsgálatunk alapján azt állítjuk, hogy az ötödikes tankönyv esetében a kitűzött cél nagyjából megvalósul, hiszen találtunk olyan képeket és hozzájuk tartozó kérdéseket, amelyek arra szolgálnak, hogy a leíró szövegben tanultakat megerősítsék, kiemeljék. Például a tankönyv 34. oldalán, a fejezet végén, számos kép van felsorakoztatva, és ez a kérdés kapcsolódik hozzájuk: *Milyen intézményekben őrzik ezeket a tárgyakat?* (8. ábra) A leíró szövegben a képeket megelőző néhány oldalon minden választ megtalálunk a kérdésre, tehát itt ezek a képek egyfajta ismétlő, megerősítő, kiemelő funkciót látnak el.

8. ábra: Milyen intézményekben őrzik ezeket a tárgyakat?

Forrás: MIHÁLIKOVÁ, MARGITA – TONKOVÁ, MÁRIA (2012): *Történelem az alapiskola 5. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 34.

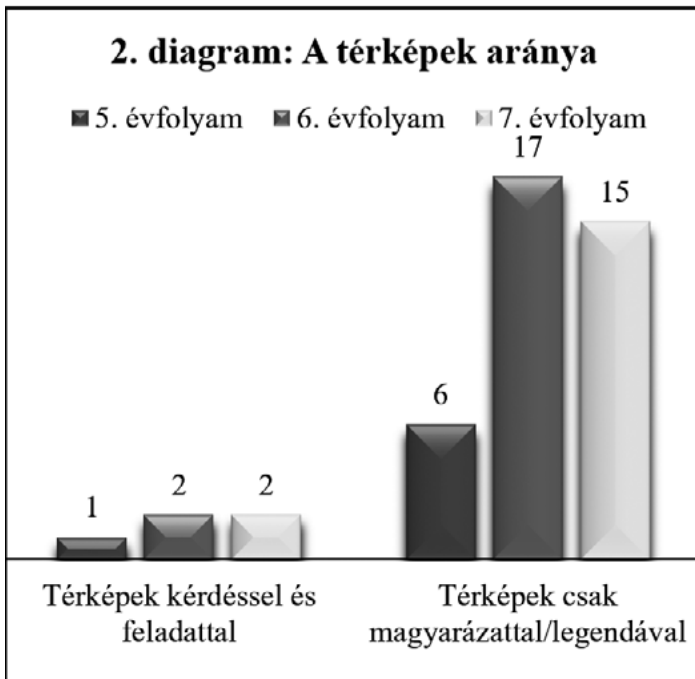
Érdekesnek találjuk, hogy miközben a képek forrásként való használatának lehetősége a tanulóknak szánt előszóban fel sem merül, addig a *pedagógusoknak szánt előszóban* (nekik van egy külön előszó a könyvben) kiemelik a képeknek azt a szerepét, hogy „a tankönyvi illusztrációkat használva aktívan sajátítsák el a diákok a történelmi tudást”, tehát a tankönyv illusztrációinak itt a szerzők forrásszerepet szánnak. Erre azonban alig találunk példát. Ugyanezt tapasztaljuk a hetedikes tankönyv előszavában is, amely szerint a képek és a különböző források szerepe az, hogy „az önálló elsajátítást” segítsék. Azonban megvizsgálva a tankönyv képi elemeit, szinte alig találunk forrásnak tekinthető képeket. A hetedikes tankönyvben a képek 14%-hoz kapcsolódik kérdés, de a kérdések nagy része nem a képekre irányul, hanem vagy az előzetes tudásra, vagy a tankönyvi leíró szövegre.

Összességében megállapítható, hogy ahhoz képest, hogy a tankönyv szerzői az előszóban kiemelt szerepet szánnak annak, hogy „a tanulók önállóan sajátítsanak el” valamilyen tudást, a képek esetében egyszerűen nem teremtődnek meg ennek feltételei. Azaz a vizsgált tankönyvek képei sokkal inkább illusztrációk, mint források.

A TÉRKÉPEK

Felfogásunkban a térképek is képek – a bennük rejlő „látható tudás” ennél képibb már nem is lehetne. A térképek tehát olyan képek, amelyek kifejezetten alkalmasak volnának a belőlük származó információk gyűjtésére, elemzésére, értelmezésére stb. Ebből kiindulva tartottuk érdemesnek megvizsgálni a térképeket a három szlovákiai tankönyvben, miközben azt feltételeztük, hogy a térképek nagyobb arányban vannak ellátva kérdéssel és feladatokkal, mint a nem térképjellegű képek, ábrák stb.

2. diagram: A térképek aránya

Az 5., 6. és 7. évfolyamos tankönyvekben talált térképek mennyiségét és arányait a 2. számú diagram szemlélteti. Amint láthatjuk, arányait tekintve nem nagyban térnek el a térképek a többi típusú képtől a didaktikai kidolgozottság tekintetében. Érthetetlen módon a szöveges magyarázattal és jelmagyarázattal (legendával) ellátott térképek aránya sokkal nagyobb, mint a kérdéssel és feladattal ellátott térképeké. Ez azért furcsa, mert meg vagyunk győződve, hogy az

iskolai történelmi térképek gyakorlati felhasználhatóságának szinte nincsenek határai – ehhez azonban „meg kell szólítani” a térképeket, azaz kérdéseket, feladatokat és gyakorlatokat kellene csatolni hozzájuk.

Nem lehet elmenni amellett sem, hogy a 7. évfolyamban a térképek szinte állandóan a változó tér problémájába ütköznek. A mai Szlovák Köztársaság körvonala szinte minden térképen fel van tüntetve, kezdve a *Nagy-Morávia kialakulása* című térképpel a 13. oldalon. A mai Szlovák Köztársaság körvonalai felbukkannak még:

- a 23. oldalon a *Vármegyék a nyitrai fejedelemség területe* című térképen,
- a 26. oldalon a *Nyitrai részfejedelemség kb. 1029-ig* című térképen,
- a 31. oldalon a *Tatárjárás Magyarországon és a tatárok elvonulása* térképén,
- valamint a 35., 36. és 40. oldalon lévő térképeken is.

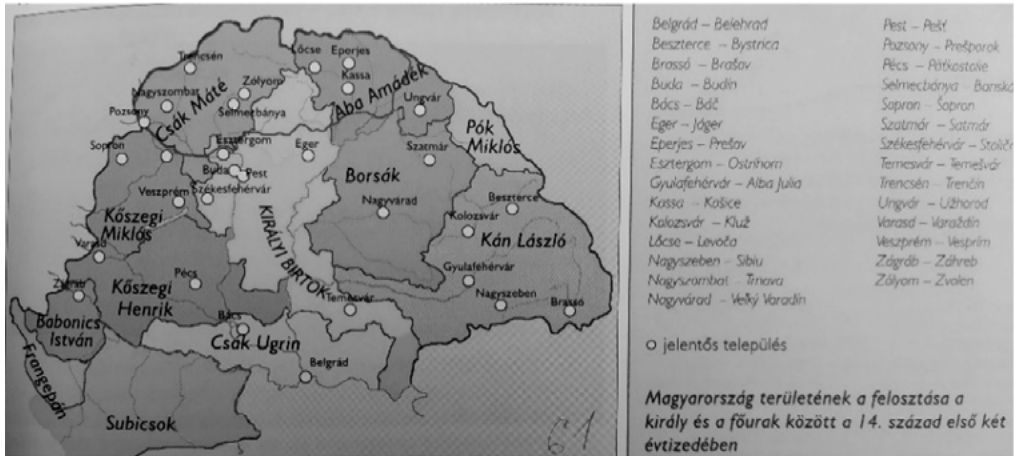
Tehát a könyvben megjelenített térképeknek majdnem a fele a Szlovák Köztársaság mai területi meghatározását vetíti rá a kb. 1000 és 1400 körüli esztendőket ábrázoló térképekre.

9. ábra: Nagy-Morávia térképe

Forrás: LUKAČKA, JÁN – TONKOVÁ, MÁRIA– KAČÍREK ĽUBOŠ– SOŇA HANOVÁ (2012): *Történelem az alapiskola 7. osztálya számára és a nyolcosztályos gimnázium 2. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 13.

10. ábra: Magyarország területének a felosztása a király és a főurak között a 14. század első két évtizedében

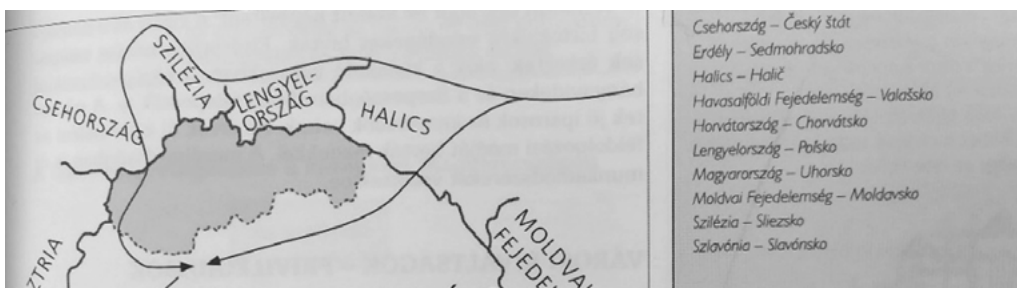

Forrás: LUKAČKA, JÁN – TONKOVÁ, MÁRIA– KAČÍREK LUBOŠ– SOŇA HANOVÁ (2012): *Történelem az alapiskola 7. osztálya számára és a nyolcosztályos gimnázium 2. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 35

A KÉRDÉSEKEL ELLÁTOTT TÉRKÉPEK

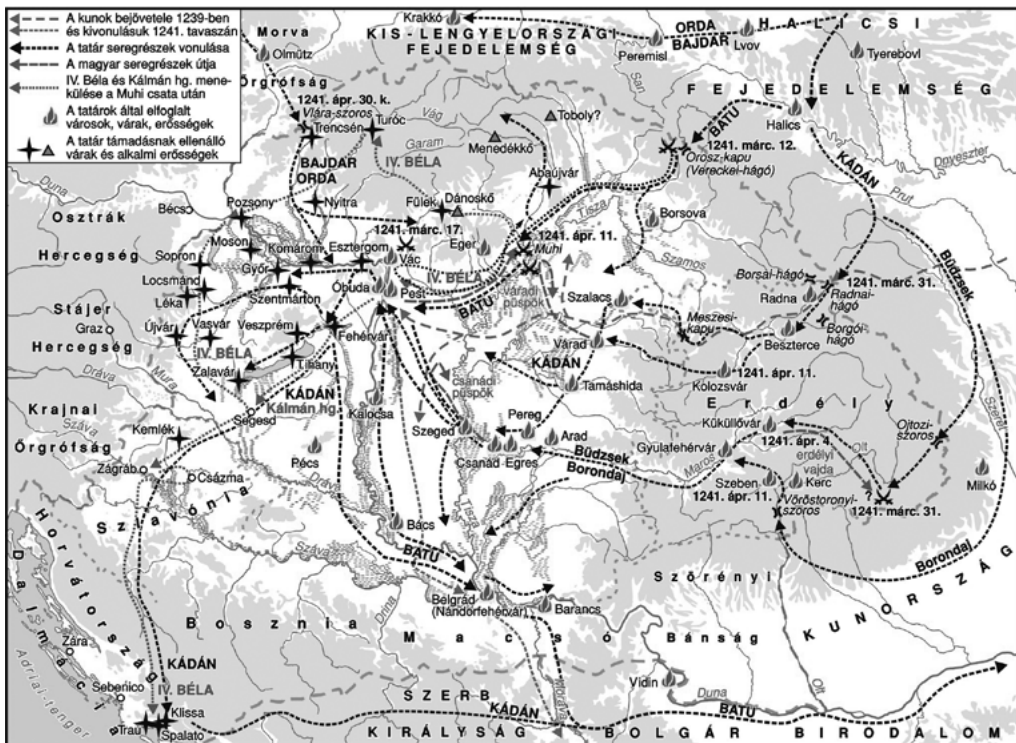
A térképek használata gyakorlást igényel. A térképeket használva megállapíthatjuk, hogy mikor kik vettek részt például egy hadjáratban, mi lett annak végkimenetele és felfedezhetünk különböző összefüggéseket. (SZÁRAY 2020) Példaként, ha a vizsgált könyvsorozatunk 7. évfolyamának szánt tankönyvében a 31. oldalon a *Tatárjárás Magyarországon és a tatárok elvonulása* térkép helyett egy nagyobb, részletesebb tatárjárást bemutató térkép lenne elhelyezve, a hozzácsatolt megfelelő kérdésekkel, akkor a felette található szöveg a Muhi csatáról és IV. Béla meneküléséről szinte feleslegessé válna.

11. ábra: A tatárjárás Magyarországon és a tatárok elvonulása

Forrás: LUKAČKA, JÁN – TONKOVÁ, MÁRIA– KAČÍREK LUBOŠ– SOŇA HANOVÁ (2012): *Történelem az alapiskola 7. osztálya számára és a nyolcosztályos gimnázium 2. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 31

12. ábra: Tatárjárás Magyarország (példa egy részletesebb térképre)

TATÁRJÁRÁS MAGYARORSZÁGON (1241–1242)

Forrás: E-kompetencia http://www.e-kompetencia.si/egradiva/mad_zgo/04/a_tatrjrs_folyamata.html

Javaslatként az alábbi kérdéseket lehetne egy részletesebb tatárjárással kapcsolatos térkép-hez kapcsolni:

Nézd meg a térképet! Határozd meg a térkép feliratainak segítségével, hogy melyik országot és melyik időszakot ábrázolja a térkép!

Keresd meg, azonosítsd a legfontosabb csaták helyszínét a térképen!

Keress és nevez meg négy várat, amelyek nem tudtak ellenállni a tatároknak, és négy másikat, amelyek ellen tudtak állni. Vessd össze a várak földrajzi elhelyezkedését, és vonj le ebből következtetéseket.

Kövessd a térképen Batu kán útvonalát, közben meséld el, merre haladt és mi történt az útja közben!

Allapítsd meg a térképen, hol tűnt el IV. Béla a Muhi csata után! Vonj le következtetéseket ebből a harcok kimenetelével kapcsolatban.

Ítéld meg a tatárjárás sikerességét a tatárok szempontjából, valamint értékelj a magyar várak ellenállóképességét a magyarok szempontjából!

A térképek egyik jó tulajdonsága a tömörítés, amit ha a tankönyvszerzők kihasználnának, akár a leíró szöveget is sikeresen ki tudnák váltani nem egy esetben. Amint a fenti kérdésekből és feladatokból is látható, a forrásként alkalmazott térképhez csatolt kérdések lefedik az általános iskolások tudnivalójának jelentős részét a témáról, ráadásul a térkép elemzése által több képességük is fejlődik.

ÖSSZEGZÉS

F. Dárdai Ágnes a megfelelő képretorikával kapcsolatosan megállapított kritériumait alapul véve (F. DÁRDAI 2008. 109.) megállapíthatjuk, hogy a vizsgált három szlovákiai alapiskolás történelemtankönyvben a változatos, különböző műfaji kategóriákat felsorakoztató képanyag próbál igazodni a tanulók megváltozott vizuális kultúrájához, azonban egyértelműen nem vagy alig haladják meg a pusztá dekoratív, illusztratív funkciót, vagyis nem töltik be a tőlük elvárható didaktikai funkciókat, szerepeket, lehetőségeket.

A tankönyvi ábrák mérete miatt, valamint a hozzájuk kapcsolt kérdések, feladatok és gyakorlatok elhanyagolható mennyisége és alacsony didaktikai előkészítettsége miatt a vizsgált képek pusztá dekoratív szerepet látnak el, így forrásnak nem, csupán illusztrációknak tekinthetők. Sajnos nem túlzó az a megállapítás, hogy a kérdéseknek és a feladatoknak a vizsgált tankönyvek szerzői, szerkesztői nem sok pedagógiai funkciót szántak. A térképek is hasonló problémákkal küszködnek, mint a tankönyvek egyéb képei. Kevés a hozzájuk csatolt kérdés és feladat, túlságosan le vannak egyszerűsítve és még a változó tér problémája is nagyon sok esetben felmerül. Mindeközben úgy véljük, hogy a térképekben is sokkal több potenciál rejlik. A használatukkal fejleszthető volna a tanulók földrajzi lokalizációs képessége, megtanulhatnának információkat leolvasni egy bonyolult vagy egyszerűsített térképről, és gyakorolhatnák a verbalizációt is.

Meglátásunk szerint a vizsgált tankönyvek nagyszerű képeket tartalmaznak, amelyek, ha nagyobb méretűek lennének, továbbá, ha el lennének látva megfelelő, azaz didaktikailag átgondolt (taxonomizált) kérdésekkel, feladatokkal és gyakorlatokkal, akkor nagyon könnyen válhatnának a tudás forrásaivá. Sajnos Szlovákiában keserű tapasztalat, hogy a tankönyvekből hiányzó taxonomizált feladatok elkészítése a tanárookra marad – és ők, valljuk meg, nem mindig tudják vagy akarják felvállalni ezt a pluszfeladatot. A tankönyvi képek tekintetében az itt vizsgált tankönyvsorozat készítői nem törekedtek arra, hogy a leíró szövegben közölt ismeretek mellett, ezekkel párhuzamosan a tanulók ismeretei a képek önálló értelmezéseiből származzanak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

FISCHERNÉ DÁRDAI ÁGNES (2008): Szempontok a tankönyvi képek ikonológiai és ikonográfiai értelmezéséhez. In Bábosik István (szerk.): *Az iskola korszerű funkciói*. Budapest, Okker Kft.

FISCHERNÉ DÁRDAI ÁGNES – KOJANITZ LÁSZLÓ (2007): A tankönyvek változásai az 1970-es évektől napjainkig. *Új Pedagógiai Szemle* 57. évf. 1. sz. 56–69.

GÉCZI JÁNOS (2008): Ikonológia-ikonográfia mint a történeti pedagógia segéttudománya. *Iskolakultúra* 18. évf. 1. sz. 108–119. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/iskolakultura/article/view/20718/20508>

KAPOSI JÓZSEF (2020): *Közelítések a történelemtanítás elméletéhez és gyakorlatához*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem. http://kaposijozsef.hu/wp-content/uploads/2020/07/Kozelitesek_kotet_nyomdai_javitott.pdf

KOJANITZ LÁSZLÓ (2004): *A tankönyvek használhatóságát meghatározó minőségi összetevők elemzése és összehasonlítása*. Nemzeti Erőforrás Minisztérium.

http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kozokt/tankonyvkutatasok/cd1_kojanitz/vizsgalat_eredmenyeinek_bemutatasa.pdf. Letöltés dátuma: 2021.05.10.

KRASNOVSKÝ, BRANISLAV – MIHÁLIKOVÁ, MARGITA – TONKOVÁ, MÁRIA (2016): *Történelem az alapiskola 6. osztálya számára és a nyolcosztályos gimnázium 1. osztálya számára*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

LUKAČKA, JÁN – TONKOVÁ, MÁRIA – KAČÍREK ĽUBOŠ – SOŇA HANOVÁ (2012): *Történelem az alapiskola 7. osztálya számára és a nyolcosztályos gimnázium 2. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

MARÓDI ÁGNES (2013): A tankönyvi képek és illusztrációk szerepe az oktatásban. (The educational role of coursebook illustrations) *Belvedere Meridionale*. XXV. évf. 4. sz. 101–107. http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/15858/1/belvedere_2013_004_101-107_Atankonyviillusztraciokeskepek szerepe az oktatásban.pdf

SZÁRAY MIKLÓS (2020): A térkép szerepe és elemzése a történelemórán. *Történelemtanítás*. (XLV.) Új folyam I. –2. szám

<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/05/szaray-miklos-a-terkep-szerepe-es-elemzése-a-tortenelemoran/> letöltve: 2021.05.20.

MIHÁLIKOVÁ, MARGITA – TONKOVÁ, MÁRIA (2012): *Történelem az alapiskola 5. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

VAJDA BARNABÁS (2018): *Bevezetés a történelemdidaktikába és történelemmetodikába*. Komárom, Selye János Egyetem. 115.

VAJDA BARNABÁS (2020): *Történelemdidaktika és történelemtankönyv-kutatás*. Komárom, Selye János Egyetem.

VAJDA BARNABÁS – BÉNYI KLAUDIA (2011): A képekről mint tankönyves történelmi forrásokról – egy tudományos diákköri munka kapcsán. *Eruditio – Educatio* 6. évf. 4. sz. 111–118.

ZÁVODSZKY GÉZA (1986): Néhány szempont a tankönyvi kép ervezéséhez és kritikájához. In Karlovitz, János (szerk.): *Tankönyvelméleti tanulmányok*. Budapest, Tankönyvkiadó.

V. MOLNÁR LÁSZLÓ (2001): A tankönyvi illusztráció, mint megismerési bázis. In Szabolcs Ottó (szerk.): *Történelempedagógiai füzetek 8*. Budapest, Tóthfalusi Tannyomda.